

נון המודף

"אוצר המשפט"

"אוצר המשפט" — מפתח ביבליוגרפי למשפט העברי, מאת נחום רקובר, בהוצאת הספרייה המשפטית, מכון הרי פישל לדרישת התלמוד ומשפט התורה, ירושלים תשל"ה. מי מאתנו מכיר, למשל, את בירור הדברים של הרב א"י וולדינברג על "מצות העליה לארץ אחרי קום המדינה" שנתפרסם באור המזרח שנה ב' חוברת ג—ד, אלול תשט"ו, עמ' 22—15? או אולי את מאמרו בקשר ל"גדרי חובת העליה וההתנחלות בארץ עם קום המדינה" אשר הופיע בסיני כרך מא תשי"ז, עמ' ריב—רכג?
שמא יודעים אתם כיצד ניתן לדלות את מאמרו של הרב ש' ישראלי בשמעתין 10, אלול תשכ"ו, עמ' 34—29, בדין "יציאה לחו"ל לשם מטרה לימודית"?
וטמירין נוספים בנושאים קרובים: ויכוחיהם של הרבנים בין ציון לכטמן, אברהם משה קרפל ואברהם ד' שלם בענין "המצטר בשיבת א"י" (= קרי: יורדים) שנתלכנו מעל דפי המאור בחוברות ח—ט תשי"ד, וה—ח תשט"ו.
השמע משהו אי פעם על דיון בקשר לברכת שהחיינו לעולים חדשים, עם כניסתם לארץ? שפיל לדיונו של הרב מרדכי פוגלמן בקובץ תורה שבעל־פה יא, תשכ"ט עמ' נה—ס.

ודוגמא אחרונה בסדרה זו: חילופי מכתבים בין ש"ז שרגאי והרב י"מ ארנברג בענין "השטחים המשוחררים ומצות פקו"ג", — שנה בשנה תשל"ל.
אי הדרך שתולכנו לספרנות אלו? ד"ר נחום רקובר קם והתקין אזנים לאלו ולעוד 12098 (!) ערכים נוספים בכרך רב ממדים הנושא את השם הפורמלי, היבש במקצת, "אוצר המשפט". בילקוטו זה שיקע המחבר אלפי ציונים למאמרים, בירורי הלכה, מחקרים, הערות ושאר צורות של התבטאות־שבכתב, — למלוא רוחב ענפיה של תורה. והמקורות מקיפים "ספרים, מונוגרפיות, מאמרים, ערכים בעברית מתוך כתבי עת, קבצים, ספרי יובל, ספרי זכרון ואנציקלופדיות, ואפי' דיסרטציות ועבודות גמר" (כלשון ההקדמה).

15 שנה עמל ר' נחום רקובר לכנס הגרנה שפע רב זה, ומלאכה ענקית השקעה בסידור הדברים וארגונם למדורים, פרקים, נושאים וערכים. הקף הנושאים מגיע ל־500. הרי מבט על הערך הראשון "הלכה", שהוא הראשון (מתוך 17) במדור "יסודות ההלכה ומהותה". ערך זה תוזר ומתפצל לנושאי משנה אלו: מהות ההלכה והשתלשלותה, תורה שבכתב ותורה שבעל־פה, דאורייתא ודרבנן, הלכה למשה מסיני, נבואה והלכה, יציבות ההלכה ואחידותה (ופירוט פנימי: בל תוסיף ובל תגרע, לא תתגודדו), כיתות, רפורמה, ההלכה והמצאיות, ההלכה והחברה, הלכה ויסודות פסיכולוגיים, וכמובן: שונות. וכל נושא כזה מכיל עשרות־עשרות ערכים עד כי קצרה היריעה.

כשנצבים מול העושר הרב הלוה, מול הזרם האדיר של מבועי התורה והחכמה, לסעיפיו ולסעיפיהם, — נתקפים אנו בתחושה ניגודית: התפעמות מחד, — לנוכח ההקף, הגדלות, השפע, "רבה מארץ מדה וארוכה מני ים". ומאידך — חלישות הרעה, התגמדות, יראה לגשת את האוצרות; כיצד נוכל להעפיל על הר נישא שכזה?

ספרי המאספים ועבודות הכינוס המרובות שזכינו להם בדורנו (אנציק' תלמודית, תורה שלמה, הש"ס השלם, מפתחות השו"ת, אוצר מפרשי התלמוד, אוצר הרמב"ם, אוצר הפוסקים ועוד) מקלים רבות על המעיין ומגישים לו בקנה אחת מבוקשו, ולמעלה הימנו. ברם מאידך מרתיעים ומחייבים. שוב אין תירוץ "לאו אדעתיה". אסור לחוקר בן דורנו, או לכל הדין בשאלה הלכתית וכיו"ב, שלא להזדקק לספרי כינוס אלו, והמתעלם מהם הריהו כמעט כ"טועה בדבר משנה", ומי יקרב הלום?

למרות התחושה הניגודית האמורה, דומה כי המחבר חש בשליחות אשר במלאכה זו. יפה ציין בטקס קבלת פרס ירושלים לספרות תורנית (תשל"ה) ע"ש הרב קוק זצ"ל כי ההשראה נשאבה מ"הרצאת הרב", — אותה הרצאה מפורסמת שנשא הרא"ה לפני "תופשי התורה בירושלים" ובה התווה תכנית מקיפה לחיי יצירה תורנית. הרב שרטט קווים ל"סדרי עבודות ענקיות שעם כל גדלם והקפם הינם קרובים הרבה לרוחנו ואינם נשגבים מכוחנו". קורא הוא למלאכת קודש של סדרנות, ארגון, עריכה והגשה שיטתית של כל מכמני התורה, "וכל מה שהלכו הדורות האחרונים ונתרחקו ממקור הראשון, נתמעט יסוד המלאכה מעבודתה הספרותית של התורה, ונשארו עומדים בצורתנו על יסוד החכמה לבדה, ועלינו להתיירא בזמן הירידה והדלדול שלנו מהתכונה של כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון, — גם במובן הרחני הזה".

למרות השם "אוצר המשפט" מודה המחבר בחריגתו מתחומי המשפט הצרים. כך ריכז ציונים בכמות מדהימה על תרגומי המקרא, ספרות התנאים, הגאונים, הרמב"ם, השו"ע, ספרות השו"ת, נספח מקיף ביותר על תולדות חכמים ושיטותיהם וכהנה וכהנה.

מה למשל הקשר בין "משפט" לבין "מכתמים על הרמב"ם וספריו"? או "לתולדות הקהלה הספרדית בוניה"? או "קידוש השם, בירוירו של מושג"? או "התבדלות השומרונים"? או "מרכז לגיור ולשיבת אנוסים ליהדות במאה ה"טז"? או "המלוכה בהשקפת עולמו של אברבנאל"? — וכל אלו גדלו בעלעול מקרי.

לא להשיג באתי אלא להמחיש עד כמה רחבה המסכת, ועד כמה לא ניתן לתחום ולהצר גבולה. לכאורה היה מקום, לפי שיטה זו. להכניס את כל הלכות השו"ע ונושאי כליו, כל סימן בשו"ת, וכל הערה בשולי ספרים ומפתחותיהם, ואין לדבר סוף. אכן שאלה נכבדה, אך המחבר כבר הודיענו בהקדמתו שלא ראה חובה לעצמו להכניס את כל החומר הסדור על מקומו ולפיכך "לא הובא חומר מתוך שאלות ותשובות וספרי המקורות של ההלכה". עבודה כזו דורשת שרירות מסוימת ביחס לסלקציה, ומראש בטלות כל התמיהות. דיינו במה שצויין, סודר ונרשם ואין מי שיאמר לים עד פה תבוא!

והמחשה אחרונה; במסגרת המדור הששי, "סדרי חברה ושלטון", (עמ' 211) מצינו את הנושא תכנון עיר, הגנת הסביבה, ובאו בו הערכים הבאים:

5287 אנציקלופדיה תלמודית: דרך. כרך ז עמ' תרסד-תרעב.

5288 בלומנפלד, י"מ: בנין הארץ על פי ההלכה. ירושלים, קובץ רבני חדשי, שנה א חוב' א אלול תרצו עמ' כב-לג; שנה ב חוב' ב-ג שבט-אדר תרצח עמ' טז-פד.

- 5289 ישר (שליכטר), ברוך: תכנון ערים לפי חוקי התורה. התורה והמדינה קובץ ב תשי
עמ' נט-סד.
- 5290 — פרקי תחבורה. התורה והמדינה קובץ ג תשיא עמ' סז-טט.
- 5291 — בירורים. ת"א תשיג 86 עמ' (עמ' 9-18: קוים לחוקה מונציפאלית; עמ' 19-23:
קוים לחוקת תחבורה בישראל).
- 5292 נריה, משה צבי: גויי-העיר וצרכי העיר (מהלכות בנין ערים). שבילין גל' א אדר ב
תשכב עמ' מז-מט.
- 5293 קוטלר, דוד: אקולוגיה במסורת ישראל. בר-אילן, בטאון אוניברסיטת בר-אילן, קיץ
תשלג 1973 עמ' 19-21.
- 5294 רקובר, נחום; הגנת הסביבה (אקולוגיה) במקורות העבריים. משרד המשפטים, סדרת
מחקרים וסקירות במשפט העברי, חוב' כו ירושלים תשלג 34 עמ'; קורות כרך ו' חוב'
א אלול תשלג עמ' 100-118; דיני ישראל כרך ד תשלג עמ' 5-27; מחשבת חוב' יב
חשוון-כסלו תשל"ג עמ' 7-11.
- לסיום נציין כי טרחנו וספרנו (באמצעות מפתחות מצויים בסוף הכרך) את שפעת
מאמריו של ד"ר נחום רקובר עצמו שנתפרסמו בבמות שונות, ומספרם הגיע לכדי
57 (!). כן ירבו!

(ישר)

מכון הרי פישל לדרישת התלמוד ומשפט התורה

הספריה המשפטית

ה ו פ י ע

אוצר המשפט

מפתח ביבליוגרפי למשפט העברי

מאת

ד"ר נחום רקובר

הספר מכיל למעלה מ-12.000 ערכים המשתייכים לתחומים רבים ומגוונים בחיי הפרט והכלל, המוסר והחברה. ערכי הספר מציינים ספרים, מונוגרפיות, מאמרים וערכים בעברית מתוך כתבי-עת, קבצים, ספרי יובל ספרי זיכרון ואנציקלופדיות. 576 עמ'.

הזמנות יש להפנות אל: דיני ישראל
הביבליוגרפיה של המשפט העברי, הפקולטה למשפטים
אוניברסיטת תל-אביב

“הלכה ברורה ובירור הלכה”

“לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא” — זהו גדול השבחים לעוסקין באורייתא. זהו החוף אליו משתוקק כל שוחה בים התלמוד. על מנת לקרבנו למטרה זו הגה מרן הרב קוק זצ”ל רעיון שגדולתו בפשטותו: “להרגיל את העולם הלומד שלנו בסדר לימוד מיושר המעמיד את הפוסקים והתלמודים במערכת אחת מחוברת ומאוגדת יחד... צריכים לסדר על שני התלמודים את ההלכות של הפוסקים; לשון הרמב”ם במקום שהוא מספיק... ובמקום שעפ”י הפוסקים האחרים יש בהן שינוי דעות — לצרף את לשון השו”ע. ובמקום שעפ”י מסקנת גדולי האחרונים המפורסמים מפרשי השו”ע נוטה ההלכה לצדדים אחרים, להעלות בקצרה גם את המסקנות הללו, ובכל האפשרות בלשון של המקור, להציבם עמוד על עמוד, ודף על דף אצל התלמודים”.

הנחיות אלו התווה הרב זצ”ל בהרצאתו המפורסמת לפני חכמי ירושלים, אור לכ’ סבת תרפ”א.

הדחף למפעל נבע לא רק משאיפה להקל על הלומדים, אלא בעיקר מתוך תחושת הצורך לרומם את התורה, לגדלה, לכוללה, להקיפה ולאחדה לכלל שלימות. תכנית זו קשורה בטבורה לתחיה הלאומית, שהרב קרא לזוותה בתחית הרוח, בתעופת הרוח ובהתרוממות הרוח. הגלות — תולדתה פירודי, בישראל ובאורייתא. ממנה “באה מגערת וקטנות בארחות הלימוד וההוראה” (שם). תורת ארץ ישראל — מאחדת, משלמת, מכלילה. לפיכך שומה עלינו “לתקן את הפירוד הזה” (שם), בין התלמוד וההלכה.

מבט מקיף זה מקנה למפעל ממד חדש, “בנין התורה לדורות”, ככינויו של הוגה הרעיון.

לא סגי רק בסידור ההלכה במדור “הלכה ברורה”. המשימה העיקרית מתרכזת במדור השני: “בירור הלכה”. “במקום שיש שיטות מחולקות צריך המחבר העוסק באותה היצירה לבאר את הנימוק של כל שיטה ושיטה, איך ההלכה נובעת מתוך התלמודים עפ”י שיטת כל אחד מהפוסקים המקובלים בישראל”. והיכן אין “שיטות מחולקות”?

מטרה נוספת עמדה לנגד עיני מרן הרב זצ”ל, ומציאות ימינו מוכיחה עד כמה חזה למרחוק. לימוד כזה יתן “הוד והדר על תופשי התורה בא”י, ויסתום פיות המקטרגים מאי אהני לן רבנן”.

חש הרב כי יש מקום לארגן לימוד עושה-פרי לתועלת הכלל. “לימוד משימתי” שיש עמו יצירתיות — ברכה שרויה בו. כיום קימת נטיה בכללים רבים למסגרות מחייבות של לימוד מתוכנן, של קצב ומיכסות, של “אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא”, של סיכומי דברים בכתב וכיו”ב. גם מגמה זו תושג בלימוד שיטתי של “הלכה ברורה ובירור הלכה”.

צירף הרב מחשבה למעשה וערך בעצמו “הלכה ברורה” על כל הש”ס, מברכות עד עוקצין. אך עיקר המשימה עדין לפנינו — “בירור הלכה”. ניצנים ראשונים הופיעו בתרצ”ו, (מסכת מועד קטן) ובתש”א (ביצה). בשנים האחרונים התארגן צוות מבחירי “מרכז הרב” בירושלים, ובניצוחם של הרבנים יוחנן פריד ואריה שטרן נגשו אל המלאכה בשיטתיות. הוקם מכון מיוחד למטרה זו, ובתשל”ה זכינו למסכת סוכה, בהוצאה מהודרת מלגאו ומלבר.

"ההלכה הברורה" שובצה על הגליון, ו"בירור ההלכה" נערך בקכ"ו עמודים גדולים, מלאים וגדושים. כאמור, נתלבנו במדור זה השיטות וחילוקיהן, מקורות ההלכה וטעמיהן, — והכל בשיטתיות, בקצירת אמרים ובהדפסה מאירת-עין.

אין באפשרותנו להעריך כאן, בקצרה, יצירה מקיפה זו וקשה להטעימה לקורא "על קצה המזלג". אפעי"כ אנסה לסקור כאן דוגמא אחת, טיפול בסוגיא המוזכרת גם במקום אחר אחר בגליון זה (ראה עמ' 68—69). בדרך עיוני בסוגיא ראיתי דברי הראשונים, האחרונים, ההלכה הפסוקה ונושאי-הכלים, ועדין לא מצאתי כדי סיפוקי. אורו עיני כאשר אתא לידי חיבור זה, ובסיכום ממצה נפרשה היריעה כולה.

שנינו במשנה, סוכה מ"ב ע"א: "רבי יהודה אומר: בשבת מחזירין (=הלולב למים), ביו"ט מוסיפין, ובמועד מחליפין". על הגליון הובאה ה"הלכה הברורה", — לשונות הרמב"ם והשו"ע. מה עשו מבררי ההלכה? עמדו והגישו לנו שלשה "ברורים".

ראשון להם: "טעם איסור החלפת המים בשבת". בבירור זה הובאו פירושי הראשונים: ר"ח — משום שנראה כמשקה. רש"י — "דטרח לתקוני מנא". פירושו של רש"י כולל שני מרכיבים: טירחא ותיקון כלי. הערה נכבדה מציינת כי יש אולי לראות בשני מרכיבים אלו ברש"י את היסוד למחלוקת האחרונים האם מותר להכניס בשבת ענפים למים חדשים, שלא היו בהם עד כה. אם משום תיקון — כשם שאין להוסיף אין גם ליתן למים חדשים. ואם משום טירחא — י"ל שלמים המוכנים אין זו טירחא. מחלוקת אחרונים זו הובאה בפרוטרוט ונידונה מהבטים נוספים.

מבררי ההלכה הסמיכו לכאן את תשובת הרשב"א המתיר להשקות ירקות שלא יכמשו. ושם פירש שבלולב האיסור משום מוקצה. (ניסוח טעמו של הרשב"א "מפני שאסור להרבות בתיקון מוקצה" — אינו נהיר לי. דומני שיש כאן חיספוס סגנוני מסוים.) והדין סובב: האם לשטות הראשונים האחרות (רש"י ור"ח) — מותר להשקות ירקות? ולאידך גיסא: האם לרשב"א יש להתיר הוספת מים על פרחים שיחדום מבעוד יום והוציאום מכלל מוקצה? דברי המג"א בס"י שכ"א סקי"ג משמעם שאסור להשקות ענפים שאינם לאכילה אף אם אינם מוקצים. דעת המבררים היא שהמג"א אינו פוסק כרשב"א.

עוד הצביעו בקטע זה על הקושי להבין את היתר הוספת המים ביו"ט, והרי לכאורה אין הבדל בין שבת ליו"ט בעניני השקאה, תקון כלי, מוקצה או טירחא.

בבירור שני, קצר, מובאת דעת הר"ח שענין המשנה להוסיף, להחזיר ולהחליף אינו אמור במים אלא ב... הדסים עצמם. ובירור אחרון, קצר אף הוא, מטפל בענין מצוות החלפת המים במועד, משום הידור מצוה וחיבוכה. גם שתי פסקאות אלו זוכות לדיון, ללמדך שבכל פינה שאתה פונה — עדין הבקעה פנויה להתגדר בה.

השכילו חברי המכון והעורכים להגיש את בירורי הדברים לאו דוקא בצורה חתוכה והחלטית. חלק מן השקלא וטריא מנוסח בלשון "אפשר", "אולי", "שמא" וכיוצא בלשונות המפרות את המחשבה ומציבות אתגר לפני המעיין. וכל בירור נארג כאחד, ולא פירוויין-פירוויין של הערות-הערות. מאידך, היריעה לא הושלמה, ובמתכוון הניחו את הקצוות להגדלת המסכת והאדרתה. תמונת הסוגיא שורטטה במרכזה, והשוליים לא הוכנסו למסגרת, אלא נותרו פתוחים לקיום נוספים, להמשך הדרך של "אסקוי שמעתתא אליבא דהלכתא".

"זכרון תרועה"

בערב יום זכרון תרועה התשל"ו יצא לאור (בהוצאת המחבר) ספר "זכרון תרועה" — "עזר לליבון שיטות הראשונים בסוגיות תקיעות שופר במסכת ר"ה", מביכורין של הרב הג' ר' יצחק שילת גרינשפן הי"ו.

הספר רב כמות ורב איכות, ערוך כהרצאת דברים לפי התפתחות הסוגיות הנידונות בו. הוא מסווג לפרקים כאשר לכל פרק נושא מיוחד (לדוגמא: פסולי השופר, שיעורי התקיעות). כמה ענינים שיריעתם פרושה על נושאים אחרים והלכות אחרות, זוכים להרחבת יתר כגון: "מצוות צריכות כוונה".

נוסף לדיון השיטתי הרחב בדברי הראשונים ביסודיות ובתבונה רבה, "נושא ונותן" המחבר עם האחרונים (ובכללם חכמי דורנו) בהבנת כל סוגיה וראשונה, ובלבון הלכותיה בעיון מעמיק.

הספר מחולק לשני חלקים; גוף החיבור והערות (רובן על אתר), כאשר הללו תופסות חלק נכבד, ורובן הארות מלאות תוכן. בכמה מקומות "שיעורים שלמים" של אחרונים, חקירות ופולפולים, מקופלים בכמה שורות מתומצתות. המחבר לא נמנע מלהביע דעתו בכל נושא ולחדש חידושו.

ומהכרזתו של ה"רכלא" בהקדמתו: "הספר מייעד בראש ובראשונה ללומדי מסכת ו"ה, ולפיכך נסדרו בו הסוגיות לפי סדרן במסכת... רק את אלו הנוגעות להלכות התקיעות עצמן (סדרן ואופן תקיעתן) ולהלכות השופר. בראש כל סוגיה מופיע תוכן מפורט של הסוגיה... מלבד לומדי המסכת יוכלו להיעזר בספר גם הלומדים בעיון את הלכות תקיעת שופר בטור או בשו"ע. לתועלת הלומדים משני הסוגים... ניתנים בסוף הספר מפתחות מפורטים; האחד לגמ' רש"י תו"ס ורמב"ם, והשני לשו"ע ונושאי כליו... תועלת מחשית יוכל להפיק מהדברים רק מי שיעין בגוף דברי הראשונים הנידונים או לפחות בחלקם... אין בספר הזה שום התיימרות להיכנס להכרעות הלכה... עם זאת פזורות בו הערות אחדות הנוגעות למעשה".

הספר מצטיין בסדר, דיוק וצחות לשון. הרצאת הדברים שוטפת, ברורה ובהירה. למרות שהמחבר דן בהרחבה גדולה בפרטי הסוגיות וההלכות, אין בו אריכות מיותרת; הוא קיצר כהלכה במקום שאמרו לקצר.

סגנונו המיוחד של ר' יצחק גרינשפן הי"ו, — אינו אופיני ל"לומדים" של דורנו. הרצאת הדברים השיטתית והיותו סדרן במחשבותיו ממדרגה ראשונה, מייחדים את חיבורו מרובם של ספרי פרשנות הסוגיות וביורוי הלכות למיניהם, וייחודו הוא רק לשבחו.

אחר העיון, ניכר מעל לכל ספק שנעשתה כאן עבודה רבה של ניפוי, ליטוש ושיפוץ עד לפרט האחרון, ודרך זו אופיינית היא לאופיו האישי ושיטת לימודו של המחבר. המחבר חסך שבט הביקורת מעצמו בכך שכתב בהקדמתו: "לענין השגות על דברי האחרונים המצויות בספר, ברצוני להתנצל ולומר: אף שידוע אני באמת שאיני כדאי והגון לכך, מכל מקום תורה היא וללמוד אנו צריכים".

ובשולי הדברים יש להסמיך ברכה לדור: הלואי ונזכה שיותר ויותר תלמידי חכמים צעירים יטלו יזמה ויוציאו לאור כתבים בכיוון זה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא", מתוך עמלה של תורה ויר"ש. הרבה קבצים וסידורי שמועות בנוסח "זכרון תרועה", מתאימים מאד לדורנו — דור המאספים. כל הלומד ממעשה ידיו להתפאר של רבי יצחק שילת־גרינשפן הי"ו — יגדיל תורה ויאדיר. ולמחבר יאמר: יה"ר שיזכה להמשיך ללא לאות לעמול ולעמול, להשיג תורת אמת ולהפיץ מעיינותיו חוצה.

(י.כ.)

מכון הלכה ברורה ובירור הלכה

ת.ד. 5010 ירושלים

יצאה לאור

מסכת סוכה

עם הלכה ברורה ובירור הלכה
הכרך מכיל כ-400 עמודים
פורמט נוח ומרהיב עין בהידורו

מחיר — 90 ל"י

בהזמנות לפנות: הוצאת "מורשת"
רח' אבן גבירול 166, תל-אביב